

УДК 332

С. А. Романюк,

заступник віце-президента,

Національна академія державного управління при Президентіві України

СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

THE DETERMINANTS OF REGIONAL DEVELOPMENT

У статті розглядаються сучасні тенденції регіонального розвитку. Відмічаються основні його характеристики — концентрація економічної активності та нерівномірність.

The paper reviews current trends in regional development. There have been two main characteristics of its — concentration of economic activity and unevenness.

Ключові слова: концентрація економічного розвитку, агломерація, нерівномірність, глобалізація.

Key words: concentration, agglomeration, unevenness, globalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний розвиток постійно супроводжується двома взаємопов'язаними процесами — територіальною концентрацією економічної діяльності та нерівномірністю серед регіонів різного типу і масштабу.

В умовах глобалізації, коли відкритими для економіки світу стають не тільки країни, але й їх регіони, концентрація і нерівномірність розвитку лише зростає. Обидва процеси змінюються з часом, мають різношвидкісний характер та динаміку в залежності від розмірів досліджуваних територій. Аналіз тенденцій, що характерні для регіональних процесів різних країнах світу, дозволяє екстраполювати їх на розвиток регіонів України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній економічній науці основні тенденції сучасного регіонального розвитку досліджуються такими науковцями і фахівцями, як С.О. Біла, З.С. Варналій, В.С. Кравців, Н.А. Мікула, М.В. Новикова, Ю.Д. Радіонов, Н.О. Уколова, В.І. Чужиков та інші. Проте, виходячи із багатоаспектності регіональних процесів, сутності змін, що відбуваються у територіальній концентрації, дана проблематика потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: визначення основних тенденцій розвитку регіонів різних таксономічних рівнів, характеру процесів, що їх супроводжують.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У даній статті під економічною концентрацією (концентрацією економічної діяльності) розуміється зростаюче зосередження з часом на певних територіях — у групах країн, окремих країнах чи їх частинах — капіталу, виробництва товарів, послуг а також населення, що викликає дією економічних чинників, які впливають на просторові умови і характеристики розвитку, а під економічною нерівномірністю — територіальні диспропорції у рівні розвитку, як економічного, так і соціального характеру між країнами та окремими частинами всередині країн — регіонами, причиною яких є, з одного боку, економічні чинники, з іншого — політика регіонального розвитку держав та їх об'єднань.

Процеси концентрації в умовах відкритої економіки відбуваються на територіях різного масштабу. Сучасна ера глобалізації викликана глибокими інституційними та технологічними змінами в кінці 1980 — першій половині 1990 років і в економічному аспекті характерна появою трьох масштабних регіонів інтеграції — ЄС, НАФТА і Південній та Східній Азії, які збільшили свою частку майже у всіх показниках глобальної економічної діяльності.

На глобальному рівні у 1980 році частка світового ВВП, створеного країнами ЄС, Північної Америки та Східної Азії складала 70%, а вже на початку другого тисячоліття вона зросла до більш ніж 80%. Китай, Японія та США, з часткою населення менше однієї шостої від світового, виробили у 2006 році половину світового ВВП. У той же час, в країнах з найменшим рівнем розвитку приблизно з такою ж часткою населення, вироблено лише 1% світового ВВП [1].

Найбільш економічно розвинена частина Західної Європи знаходиться в зоні так званого "Блакитного банана", територія якого починається з центральної Великобританії (включаючи місто Манчестер), охоплює північну, центральну та південну частину Німеччини і простягається до півночі Італії. На цій території рівень ВВП на душу населення є найвищим на континенті.

Значно виразніше територіальна концентрація проявляється всередині країн. Як відмічено у Звіті Світового банку 2009 року "Новий погляд на економічну географію", саме на цьому рівні — локальному та регіональному — зосередження економічної діяльності відбувається найбільш динамічно.

На локальному рівні (населені пункти) — вона характеризується швидким зосередженням населення та виробництва у містах і в цілому, зауважується у Звіті, завершується при досягненні країною рівня доходу на душу населення 3500 дол. США. При цьому частина міського населення збільшується до 50%. Дещо тривалішим визначається період економічної концентрації на субнаціональному (регіональному) рівні, який супроводжується зосередженням економіки та населення у найбільш розвинутих регіонах.

Взаємозв'язок між розвитком та економічною концентрацією позитивний і майже лінійний до тих пір, поки країна має ВВП на душу населення менше 10 тис. дол. США. Суттєве гальмування, або навіть завершення економічної концентрації, спостерігається, коли ВВП на душу населення в країні досягає рівня 10—15 тис. дол. США [2, 84].

З подібною, скоріше формальною, оцінкою динаміки концентрації економічної діяльності на локальному та субнаціональному рівнях важко погодитися, адже різний темп розвитку окремих частин країни викликає різну швидкість трансформацій в їх економічному розвитку.

На наш погляд, ця швидкість визначатиметься, перш за все, динамікою структурних змін у країні в цілому, і тому досягнення країною певного рівня доходу на душу населення, як індикатора завершення структурних змін на локальному та регіональному рівнях, видається не переконливим. Це стає очевидним і найбільш виразним при дослідженні процесів, що відбуваються в більшості країн, що приєдналися до Європейського Союзу у 2004 році і після (Польща, Болгарія, Румунія, Словаччина, Угорщина), де розосередження виробництва та населення між міськими та сільськими територіями (локальному рівні) триватиме ще достатньо тривалий час, не зважаючи на перевищення цими країнами рівня доходу на душу населення, наведеного Світовим банком.

Загальною тенденцією, що відмічається переважною частиною дослідників щодо впливу глобалізації на економічний розвиток всередині країн, є посилення впливу ефекту агломерації, що проявляється в зростанні економічної концентрації у містах і, відповідно, в урбанізації територій країн [3].

Теоретичний зміст такого ефекту полягає в тому, що в умовах концентрованого зосередження підприємств на обмеженій території відбувається економія від зниження виробничих витрат через зростання обсягів виробництва на підприємстві; наявності сучасних та спеціалізованих послуг, доступної інфраструктури, кваліфікованої робочої сили та управлінського досвіду, а також високоспеціалізованих ринків проміжних виробництв.

Переваги, які стимулюють бізнес обирати спільне місце розташування, можуть бути згруповані у три загальні блоки:

- внутрішня економія компаній — економія на масштабі. Вона виникає при широкомасштабному виробництві, зменшуючи витрати на одиницю випуску. Для отримання переваг широкомасштабного виробництва компанії концентрують виробничі потужності в одному місці. Переваги в такому випадку виникають не від близькості до інших компаній, а від виключної концентрації виробництва у просторі;

- зовнішня економія, або економія від місцезнаходження. Вона виникає від розташування на території зосередження фірм однієї галузі. У той час, як економія на масштабі залежить від розміру підприємства, економія місцезнаходження визначається розмірами галузі на окремій території з широким спектром спеціалізованих постачальників, на якій наявна кваліфікована робоча сила та управлінський досвід;

- зовнішня економія для підприємств і зовнішня для галузі — економія від урбанізації. Вона виникає від високої щільності розмаїття виробничої і невиробничої діяльності на території. Переваги цієї економії зростають від наявності широкомасштабної інфраструктури, міської та транспортної, сучасних телекомунікаційних систем, а також широкого та диверсифікованого ринку проміжних та кінцевих товарів. Ці переваги зростають зі збільшенням розмірів міста.

Найбільш очевидним підтвердженням економічної вигоди від агломерації є позитивний зв'язок між містами та більш високими доходами, які в них створюються. У всіх країнах міста, насамперед великі, виробляють відносно більшу частину валового продукту нації. Пропорція валового продукту міст завжди більше, ніж частка їх населення у населенні країни (табл. 1).

Диспропорції між виробництвом валового продукту міських та сільських територій значно більші в країнах, що

Таблиця 1. Частка великих міст у ВВП та населенні країн [4]

Місто	Країна	Частка міста у GDP країни, %	Частка населення міста від населення країни, %
Відень	Австрія	26,21	20,19
Берлін	ФРН	3,83	4,20
Прага	Чехія	25,29	11,78
Мехіко	Мексика	17,65	8,25
Москва	Російська Федерация	18,37	7,36
Лондон	Великобританія	21,82	12,55
Нью-Йорк	США	10,22	7,59
Шанхай	Китай	4,41	1,43
Париж	Франція	9,38	3,45
Київ	Україна	18,56	5,99
Токіо	Японія	17,63	10,09

розвиваються, і це є ознакою, що процеси урбанізації в них продовжуються.

Економічна причинність агломерації не може бути зведена до якогось одного чинника. Серед головних: економія масштабу — чим більша частина постійних витрат, і чим більше вплив економії масштабу на вартість одиниці товару, тим більше намагання централізувати виробництво в одному місці. Економія масштабу має відношення не тільки до виробництва, але й до транспорту, стимулюючи зосередження на обмежених територіях і виникнення міжнародних аеропортів, річкових та морських портів, великих залізничних вузлів.

Як наслідок, основні транспортні вузли, розподільчі пункти пропонують не тільки ефективні по затратах транспортні послуги, але й широкий спектр додаткових послуг, що пов'язаний з транспортуванням товарів від виробника до проміжного чи кінцевого споживача (реклама, банківське обслуговування, страхування, охорона, маркетинг тощо). Зниження транспортних витрат, а також тих, що пов'язані із транспортуванням продукції стимулює торгівлю і посилює централізацію виробництва.

Підприємства тяжіють до розташування у щільних місцях розселення з розвинутою інфраструктурою через можливість доступу до великого локалізованого ринку і низьких транспортних витрат.

Слід відмітити, що процеси концентрації робочої сили і капіталу у великих містах практично завершені у розвинутих країнах з високим рівнем ВВП, достатньо невеликою (від 1 до 4%) часткою в ньому сільськогосподарського виробництва і зайнятих у цій сфері економіки, а також значною долею послуг у валовому продукті. Міграція населення в основному відбувається за рахунок міських жителів. Для розвитку цих країн характерні два перехідних періоди.

Перший з них пов'язаний з їх рухом від переважно аграрної до промислово орієнтованої економіки. Другий перехід характеризується трансформацією до економіки, орієнтованої на надання послуг. Перша фаза відбувалася достатньо швидко, співпадає із зростанням економічної активності у містах, друга — фаза урбанізації, яка займає більш тривалий період часу, має більш високий рівень розвитку і супроводжується подальшою, внутрішньою еволюцією урбанізованих територій [3, 8].

У той же час, у країнах що розвиваються, частка зайнятих у сільському господарстві є значною, і, відповідно, зростання економіки в містах супроводжується створенням в них нових робочих місць насамперед за рахунок мігруючих сільських жителів.

Економічна діяльність урбанізованих територій сьогодні обраховується більш, ніж 80% ВВП у більшості урбанізованих індустріалізованих країнах. Частка урбанізованих територій в менш розвинутих країнах складає 50%. 10 найбільших

міст-мегаполісів Мексики з третиною населення усієї країни виробляє 62% національного валового продукту [5]. В Китаї 120 міст забезпечують виробництво 75% ВВП країни [6].

Глобалізація значно прискорила підвищення ролі великих міст у територіальній концентрації економічної активності. 100 найбільших міст у 2005 році виробили майже 25% світового ВВП, а ВВП японського міста Токіо за обсягом до ВВП наблизвся до Канади, американського міста Нью-Йорка — до Іспанії, а Лондона (Велика Британія) — до Швеції.

Сучасні системи міських агломерацій демонструють декілька моделей. Великі міста, як правило, мають диверсифіковану і сервісно орієнтовану економіку: в них створюються нові підприємства, витісняються традиційні зрілі галузі [7]. Міста, менші за розміром, зазвичай спеціалізуються у певних економічних сферах. Вони розміщують витіснені з великих міст сфери традиційні виробництва, спеціалізуються на виробництві товарів, яке не вимагає високих технологій.

Таким чином створюється урбанізована система, що складається з декількох великих диверсифікованих міст і міст менших за розміром, більш спеціалізованих на обмеженій кількості економічних функцій.

На глобальному рівні, міста світового рівня, такі, як Нью-Йорк, Лондон, Париж, Токіо мають диверсифіковану виробничу структуру, переважно сервісно орієнтовану, а також робочу силу з широким спектром навичок.

Як відмічалось, в індустріалізованих економіках послуги займають левову частку в структурі ВВП і знаходяться в процесі заміщення промислового виробництва як основне джерело продуктивної зайнятості через підвищення продуктивності. Це спрямовує працівників у інші сектори, де більш складно замінити людину машиною, а саме в переважній більшості у сферу послуг.

Сучасні послуги займають все більше обсягів не тільки у сфері обслуговування, але й у виробництві, ось чому їх нерідко відносять до виробничих послуг. Багато з нинішніх виробничих послуг декілька десятиліть назад просто не існувало. Ці значні структурні зміни, обумовлені зсувом до економіки знань, можуть бути названі індустріалізацією сектору послуг (проєктування, дослідження, маркетинг, інжиніринг тощо).

Нерівномірність розвитку є наслідком процесу економічної концентрації. Економічне зростання у світі, яке відбувалося до динамічної глобалізації економіки, супроводжувалося поступовою конвергенцією, через яку спостерігалось скорочення розриву між бідними і багатими країнами. Проте з кінця 1980-х років динаміка асиметричності знов почала зростати [8]. Водночас, нерівномірність, яка вимірюється рівнем міжрегіональних диспропорцій в економічному та соціальному розвитку, притаманна як високо розвинутих, так і менш розвинутих країнам. Рівень диспропорцій напряму пов'язаний із розміром країни за площею та глибиною її територіального поділу: чим дрібніший субнаціональний (і субрегіональний) поділ у країні, тим більший наявний рівень диспропорцій. У співставленні регіонів нижчого таксономічного рівня диспропорції завжди будуть більшими, ніж порівняння таксонів вищого рівня. Пояснюється це тим, що характеристики розвитку регіону вищого таксономічного рівня представляються єдиним усередненим вектором показників, які нівелюють диспропорційність показників таксонів нижчого рівня.

Іншими словами, високий рівень розвитку регіону може бути забезпечений однією з його територіальних одиниць, решта ж складових територій регіону можуть розвиватися значно повільніше.

Різні дослідження також свідчать, що економічна діяльність розповсюджується нерівномірно як у великих країнах із середнім рівнем розвитку, таких як Мексика, так і у невеликих за розміром, але більш розвинутих країнах,

таких як Корея чи Польща, а також навіть у малих високо розвинутих, таких як Бельгія чи Данія [9].

ВИСНОВКИ

Таким чином можемо зробити такі висновки:

— зростання відкритості економіки в умовах глобалізації із зменшенням бар'єрів на шляху динамічного пересування товарів, капіталів та робочої сили, які посилено за рахунок нових технологічних можливостей, насамперед в інформаційно-комунікаційній сфері, значно прискорюють процеси економічної концентрації як на світовому рівні, так і в межах окремих країн, а також на внутрішньорегіональному рівні;

— економічна діяльність все більше концентрується у великих, так званих "глобальних містах", які формують нову модель глобального економічного зосередження, концентруючи непропорційно значну частку економічно пов'язаної діяльності; цей процес охоплює усі країни незалежно від рівня їх розвитку;

— економічна концентрація в умовах глобалізації є наслідком посилення таких важливих аспектів, як людський капітал та інновації, агломерація та відстань, існування інституційного середовища, тим самим підвищується роль простору як одного з визначальних факторів розвитку;

— ієрархічний поділ міст та регіонів посилює їх спеціалізацію у виробництві товарів та послуг при зростанні частки і ролі останніх як у підвищенні продуктивності праці, так і у зайнятості населення;

— нерівномірність регіонального розвитку є наслідком економічної концентрації, характерна як для розвинутих країн, так і для тих, що розвиваються, збільшуються із глибиною територіального поділу країн.

Література:

1. Collier P. The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done about it. — New York and Oxford, UK.: Oxford University Press, 2007.
 2. Reshaping Economic Geography. World Development Report. The World Bank, 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2008/12/03/000333038_20081203234958/Rendered/PDF/437380REVISED0-1BLC1097808213760720.pdf
 3. Handbook of Economic Growth / Aghion, P. and Durlauf S.N. (eds). — North Holland, Elsevier Academic Press, 2005.
 4. Офіційний веб-сайт Світового банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>
 5. State of the World's Cities Report 2004/2005. Nairobi: United Nations [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unhabitat.org/pmss/getElectronicVersion.aspx?nr=1163&alt=1>
 6. Gill, Indermit, Homi Kharas. An East Asia Renaissance: Ideas for Economic Growth. — Washington, DC: World Bank, 2007.
 7. Combes, Pierre-Philippe. 'Marshall-Arrow — Romer Externalities and City Growth.' Working Paper 99—106. — Centre d'Etude et de Recherche en Action Sociale, Paris, 2000.
 8. Spence, M. 'The Impact of Globalization on Income and Employment: The Downside of Integrating Markets', Foreign Affairs, 2011. — V.90. — P. 28—30.
 9. Gill Indermit (2011), 'Improving Regional Development Policies' // OECD, OECD Regional Outlook 2011: Building Resilient Regions for Stronger Economies, OECD Publishing. — 2011. — P. 174.
- Стаття надійшла до редакції 26.02.2013 р.